

De Volgende Stap voor het Rotterdamse Stadmaken

Beitske Boonstra (BecomingPlanner) in opdracht van AIR Rotterdam, 2018

Na jaren van groei staat het stadmaken in Rotterdam voor een nieuwe uitdaging. De aantrekkende markt en hernieuwde professionele drukte in de stad dreigen particulier initiatief en gedeelde stadsontwikkeling minder vanzelfsprekend te maken – ondanks de waarde die veel partijen er aan hechten. De vraag is hoe het stadmaken in Rotterdam zich in deze nieuwe context kan versterken en consolideren. Dit essay is het verslag van een zoektocht naar die vraag onder Rotterdamse stadmakers in de periode zomer 2017 – voorjaar 2018. Rotterdamse stadmakers bespraken de kenmerken en kernwaarden van het stadmaken, en dachten na over manieren om het stadmaken sterker te maken. Vijf concrete suggesties kwamen naar voren: zorgen voor (i) meer uitwisseling en regelmatige meet-ups, (ii) meer politieke verbinding, (iii) meer kennis over waardeontwikkeling en ondernemingsmodellen, (iv) verduidelijking van afspraken in stadmaak-omgevingen en (v) grotere toegankelijkheid en inclusiviteit van het stadmaken. Deze suggesties kunnen het stadmaken verder consolideren terwijl ze tegelijkertijd de dynamiek, het onverwachte, het gedeelde en de openheid van het stadmaken in stand houden.

De opkomst van een nieuwe praktijk

De Rotterdamse stadmaker. Bevlogen, betrokken, ondernemend. Met hart en ziel verbonden aan de stad en haar plekken, gedreven om deze plekken nog levendiger, meer gedeeld en toegankelijker te maken. De stadmaker en het stadmaken werd de afgelopen jaren een steeds breder gedragen begrip in Rotterdam. Er ontstond een levendige praktijk van kleinschalige particuliere stadsontwikkeling, initiatieven van bewoners, ondernemers en zelfstandigen, ondersteund door professionele partijen zoals woningbouwcorporaties, ontwikkelaars en de gemeentelijke diensten.

De Rotterdamse stadmakers-praktijk is geworteld in een lange lokale traditie van ondernemerschap, privaat-particuliere-publieke stadsontwikkeling en bewonersbetrokkenheid, maar kwam vooral aan het licht toen de financiële crisis in al haar hevigheid losbarstte. Burgers en lokale ondernemers sprongen in het gat dat de terugtrekkende overheid en markt achterlieten. Zij begonnen vanuit hun eigen belang, interesse en kennis *en* met eigen middelen initiatieven te ontwikkelen die, ondanks hun kleinschaligheid en relatieve autonomie, een belangrijke bijdrage leverden aan de stedelijke kwaliteit. Het speelveld van stedelijke ontwikkeling veranderde daardoor in rap tempo. Niet langer was dit het exclusieve domein van professionele partijen zoals gemeenten, Rijk, woningcorporaties, ontwerp bureaus en ontwikkelaars, maar in toenemende mate ook van de stadmakers. De werkwijze van het stadmaken verschilde sterk van voorheen gangbare (markt- en overheid gestuurde) stadsontwikkeling. In het stadmaken deelt men initiatief, is er ruimte voor lokale, actuele oplossingen en kansen, en draait het om het leggen van creatieve verbindingen tussen mensen, plekken en innovatieve ideeën.

De Rotterdamse stadsontwikkeling ging daarmee steeds meer lijken op de maatschappij die de filosoof Gilles Deleuze al in 1993 beschreef: een maatschappij van nooit geheel te doorgronden individuen, die

vanuit min of meer toeval en spontaniteit interacties en creatieve processen met elkaar aangaan. Uit de combinatie van kleine ongenoegens (bijvoorbeeld een ongebruikte of verwaarloosde plek of behoefte in de stad) met een grootst plezier (zoals het samenwerken aan creatieve oplossingen), zo omschreef Deleuze, ontstaan nieuwe akkoorden, kleine en grootse muziekstukken van initiatief en levendigheid¹.

Figuur 1: Akkoorden en muziekstukken uit de Rotterdamse stadmakers praktijk

Het experimenteren ondersteund

De opkomende praktijk van het stadmaken werd in Rotterdam steeds meer herkend en opgepikt. De Van der Leeuwprijs, jaarlijks uitgereikt door Stichting AIR aan een privaat initiatief in de stad, kende sinds 2008 steeds vaker particuliere laureaten, bevlogen bewoners die door zelf-geïnitieerde projecten stedelijke meerwaarde creëerden (Lengkeek, 2015). In 2012 werd de CommunityLoversGuide Rotterdam samengesteld en gretig gedownload (Specht, 2012). En in opmaat naar het eerste Stadmakerscongres bracht AIR in 2014 een reeks brochures uit onder de titel “Connectiviteit in Rotterdam”. Deze brochures gaven voor verschillende gebieden in de stad een overzicht van de reeks private, publieke en particuliere initiatieven die daar vanaf de jaren 1990 tot aan 2014 hadden plaatsgevonden, en illustreerden daarmee een significante toename van het particuliere initiatief (AIR, 2014). Vanaf 2014 organiseert AIR jaarlijks het Stadmakerscongres (met edities in 2015, 2016 en 2017), waarbij iedereen die zich door de term stadmaken aangesproken voelt, samenkomt, kennis en

¹ Het volledige citaat van Gilles Deleuze luidt: “At its highest degree, a monad produces major and perfect accords: these occur where the small solicitations of anxiety, far from disappearing, are integrated in a pleasure that can be continued, prolonged, renewed, multiplied; that can proliferate, be reflexive and attractive for other accords, that give us the force to go further and further. [...] In this sense, the perfect accords are not pauses, but, on the contrary, dynamisms, which can pass into other accords, which can attract them, which can reappear, and which can be infinitely combined.” Uit: Deleuze, Gilles (1993), *The Fold*, p. 150

ervaringen uitwisselt en elkaar inspireert. In 2015 verscheen de publicatie het Nieuwe Stadmaken, waarin een brede groep van auteurs reflecteerden op wat die nieuwe praktijk van het stadmaken inhield (Frank et al., 2015). En in 2015 begon AIR, in samenwerking met Gemeente Rotterdam en het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie met het organiseren van Stadslabs. In deze Stadslabs gaan betrokkenen uit alle geledingen van de stad met elkaar actief op zoek naar verbindingen tussen lokale initiatieven en de strategische doelen van de stad (op thema's gezondheid, inclusiviteit, talent en klimaatadaptatie), om gaandeweg te experimenteren en leren van die nieuwe werkwijze van het stadmaken.

Door deze activiteiten groeide er een steeds sterkere gemeenschap van stadmakers in Rotterdam. De term stadmaker werd de geuzennaam voor een meer gedeelde en open ontwikkeling van de stad. Menigeen zette zijn of haar lessen en ervaringen met het stadmaken op papier, of vertaalde deze in cursussen en trainingen. Er ontstond een rijkdom aan initiatieven en een veelvoud aan uitwisselingen tussen de stadmakers. Lokale kennisinstellingen en zelfstandig onderzoekers speelden hun rol in het consolideren van de nieuwe werkwijze van het stadmaken. Het stadmaken in Rotterdam groeide van kleine, min of meer toevallig en spontaan ontstane muziekstukjes en akkoorden – uit tot een bewuste vorm van experimenteren, en een actieve zoektocht naar wat de nieuwe werkwijze van stadmaken inhield en vraagt van de deelnemers.

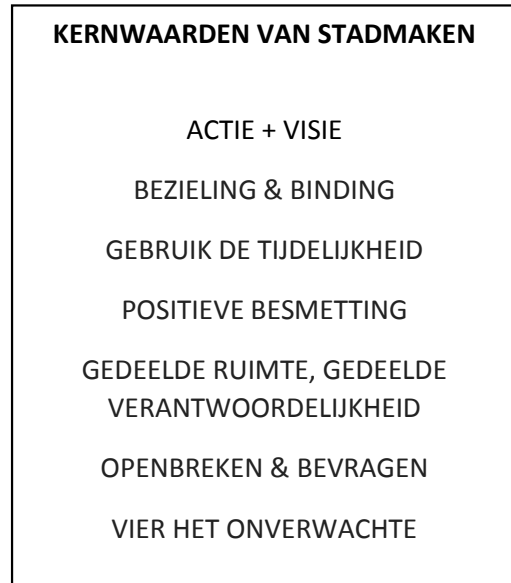
Maar ondanks dit is de huidige praktijk van het Rotterdamse stadmaken nog flinterdun, de nieuwe werkwijze nog verre van uitgekristalliseerd. De aantrekkelijke markt en hernieuwde professionele drukte in de stad maken particulier initiatief en gedeelde stadsontwikkeling weer minder vanzelfsprekend. Ontwikkelaars, investeerders, woningbouwcorporaties en gemeenten keren terug naar de hun bekende werkwijzen en verliezen aandacht voor het kleinschalige en lokale initiatief, ondanks hun profijt van de (maatschappelijke en vastgoed) meerwaarde die door het stadmaken op gang is gekomen. Ook particuliere stadmakers krijgen het drukker met reguliere opdrachten en kunnen zich minder lokaal en met eigen middelen inzetten. Hoewel er dus een goede basis ligt, drijft de praktijk van het stadmaken vaak nog te veel op de goede wil van een klein aantal mensen.

Dit was de aanleiding voor AIR en een groep Rotterdamse stadmakers om zich te buigen over het vraagstuk van de volgende stap van het stadmaken. Welke stappen moeten genomen worden om het stadmaken ook in de toekomstige ontwikkeling van de stad een plek te geven, en de nieuwe werkwijze te consolideren en verstevigen?

Kernwaarden... en daarna?

Om een antwoord te formuleren op die vraag, is er door AIR en BecomingPlanner een reeks sessies georganiseerd waarop Rotterdamse stadmakers inzichten en zienswijzen konden uitwisselen over de volgende stap van het stadmaken. In augustus 2017 ging een kleine groep stadmakers in op het karakter van het stadmaken. Dit leverde, naast uiteraard het “gelijke speelveld”, zicht op zeven kernwaarden op:

- Het combineren van visie met concrete korte termijn acties.
- Het werken vanuit bezieling, verantwoordelijkheid en persoonlijke binding met een gebied.
- Het benutten van tijdelijkheid (in ruimte en proces) voor kansen voor de lange termijn.
- Met kleine ingrepen voortbouwen op elkaar, het ene initiatief steekt het andere initiatief positief aan.
- Het maken van gedeelde ruimte, en het delen van verantwoordelijkheid voor die ruimte.
- Het openbreken en bevragen van ruimtelijke vanzelfsprekendheden.
- Experimenteren en vanuit onverwachte hoek nieuwe thema's adresseren.

In november 2017 organiseerde AIR en BecomingPlanner in samenwerking met Ruimtevolk een talkshow op het Stadmakerscongres. Verschillende ervaringsdeskundigen vanuit het Rotterdamse stadmaken en vanuit andere Nederlandse steden gingen met elkaar in op de vraag hoe het stadmaken in de toekomst te consolideren is. Aan bod kwamen onder andere: de politieke dimensie van het stadmaken, het Rotterdamse Right to Challenge, de Omgevingsvisie, internationale netwerken, omgaan met ontwikkelaars en een ethische code voor het stadmaken. Voorbeelden en ervaringen werden met elkaar gedeeld, en het gesprek ging in op de vraag hoe deze instrumenten en methoden al dan niet op gespannen voet staan met de kernwaarden van het stadmaken. Daaruit bleek dat men zich vooral zorgen maakte over de kernwaarden “VIER HET ONVERWACHTE” (door te veel te willen vastleggen), “ACTIE & VISIE” (door te veel op visie en te weinig op actie te richten), “BEZIELING EN BINDING” (doordat het reguliere werk van professionals weer de overhand krijgt) en “GEDEELDE RUIMTE, GEDEELDE VERANTWOORDELIJKHEID” (door de hoofdverantwoordelijkheid voor stadsontwikkeling toch weer bij één partij te leggen).

Vervolgens is een viertal verdiepende interviews uitgevoerd met Rotterdamse stadmakers over hoe om te gaan met die spanningen. Deze gesprekken en de sessies uit het voorgaande traject leidden uiteindelijk naar een vijftal suggesties (gepresenteerd en bediscussieerd is op de eerste door AIR georganiseerde StadLab Meet-up in februari 2018), die ieder op zich bij kunnen dragen aan de versterking en consolidering van het Rotterdamse stadmaken, met behoud van de kernwaarden van het stadmaken.

#1 Uitwisseling en meet-ups

Er is in Rotterdam een vrij hecht netwerk van stadmakers. Toch geeft men aan dat de Rotterdamse stadmakers nog onvoldoende terugvallen op elkaars kennis en ervaringen. Er is soms zelfs sprake van concurrentie op kennis, podium of opdrachten. Uitwisseling tussen initiatieven bestaat, maar is sterk

afhankelijk van persoonlijke relaties. De ontmoetingen op het jaarlijkse Stadmakerscongres zijn te vluchtig of algemeen. En zicht op het stadmaken wordt sterk gekleurd door de eigen rol daarin, plek in de wijk, beleidsdomein, betrokkenheid bij een specifieke stadmaak-omgeving. Er zijn maar weinig mensen die overzicht hebben op het Rotterdamse stadmaken als geheel. Een meer regelmatige manier van elkaar ontmoeten zou daar verandering in kunnen brengen. Regelmatige kennis uitwisseling leidt tot een meer gedeeld beeld op de ontwikkelingen in de stad, meer gemeenschapszin en onderling vertrouwen. Dan zal men elkaar ook beter weten te vinden voor specifieke vragen. Bovendien, als bepaalde ontwikkelingen een – vanuit stadmakers perspectief –ongewenste kant op gaan, kunnen de stadmakers dit eerder signaleren en effectiever adresseren.

#2 Politieke verbinding

De relatie tussen het dynamische stadmaken en de controlerende en regelgevende overheid ziet men in algemene zin vaak als gespannen. Toch treffen de Rotterdamse stadmakers in veel gevallen een welwillende gemeente, en wordt de samenwerking met de ambtelijke diensten gewaardeerd. De Rotterdamse gemeente experimenteerde immers al veel langer met bewonersbetrokkenheid, zoals al vanaf de jaren 1970 met de Aktiegroep Oude Westen, via verschillende vormen van bewonersbudgetten tot aan de experimenten met lokale democratie in 2018. Daarmee is een fijnmazige infrastructuur opgebouwd van budgetten, toegangen en netwerken voor bewoners met initiatief. Daarnaast participeerden de ruimtelijke diensten van de stad vol in het Stadmakerscongres, en brachten ze met de Kaart vd Stad (gepresenteerd op het SMC15) en met de Omgevingsvisie (gepresenteerd op het SMC17) een nadrukkelijke uitnodiging uit naar de Rotterdamse stadmakers om in de toekomst samen aan de stad te werken. De gemeentelijke diensten werden op deze manier volop partner in het leer- en experimenteerproces rond de nieuwe werkwijze van het stadmaken. Tel daarbij op de groeiende ervaring van (gebiedsgerichte) ambtenaren, toegewijde projectleiders op complexe trajecten, de mogelijkheden voor lokale ondernemers en bewoners om zich (politiek of ruimtelijk te organiseren) in de gebiedscommissies, de StadsLabs die op meerdere plekken in de stad in gang zijn gezet...

De relatie en samenwerking met de gemeentelijke politiek en bestuur is helaas minder vanzelfsprekend. Het stemgedrag van de Raad en de politieke keuzes van het College hebben in het verleden nogal eens sterk invloed gehad op het slagen en voortbestaan van individuele stadmakers-initiatieven. Een goede relatie draagt dus bij aan het vertrouwen dat stadmakers hebben in politieke steun. De Raad en College zich daar niet altijd van bewust. Bovendien hebben de Rotterdamse stadmakers in het verleden de politiek nauwelijks op gezocht voor steun voor hun initiatieven. De vraag is of dit nodig is, zeker gezien de sterke en positieve ambtelijke verbinding. Inmiddels zetten de Stadlabs echter stappen om het contact met de politiek te verbeteren, vanuit de overtuiging dat zulk contact het stadmaken in Rotterdam verder kan versterken.

#3 Kennis over waardeontwikkeling en verdienmodellen

Een andere hobbel in de samenwerking tussen stadmakers, het gemeentelijke apparaat en de private partijen in de stad hangt samen met de wijze waarop er over waardeontwikkeling wordt gedacht. Hoewel er met de verschillende koplopers in gemeentelijk apparaat (gebiedsambtenaren, programma- en projectleiders) goede samenwerking bestaat, ziet men het stadmaken of een burgerinitiatief nog vaak als een eenmalige gunst, en te weinig als een lange termijn investering in ruimtelijke kwaliteit. Het gevaar dreigt dat tijdelijke projecten of tijdelijke invullingen niet onderhouden worden en in rap tempo weer verloederen en geen nieuwe initiatieven uitlokken – zodra de subsidie afloopt. Als men het stadmaken juist als volwaardige investering ziet, komt er ook meer aandacht voor nazorg, eigenaarschap en positieve besmetting. Dan komt het stadmaken ook in lijn met maatschappelijke opgave in de stad, meerwaarde en ruimtelijke kwaliteit – een van de doelstellingen van de Stadlabs. Daarnaast verloopt de ambtelijke afrekening nog altijd via projectgebonden prestatienormen en minder via de maatschappelijke meerwaarde die door bepaalde (ambtelijke) inspanningen wordt gegenereerd. Zolang dat niet verandert zal het reguliere professionele werk de bovenhand houden ten opzichte van het stadmaken, waarvan de waarde moeilijker in prestatienormen of monetaire termen is uit te drukken.

Hier verandering in aanbrengen vraagt een andere manier van denken over investeringen, afrekenen, waardeontwikkeling en waarde meten, en een culturele transitie over langere termijn. Dit is niet alleen een opgave voor de gemeente. Ook stadmakers hebben een belangrijke rol in deze transitie. Meer inzicht in de waardeontwikkeling die zij zelf genereren versterkt bovendien hun de onderhandelingspositie naar de gemeente als ontwikkelaars. Slimmer nadenken over verdienmodellen helpt de stadmakers om hun vrijwillige inspanningen om te zetten in een financieel levensvatbare praktijk. Binnen en buiten Rotterdam zijn daar legio aan goede voorbeelden en (praktische en wetenschappelijke) kennis over te vinden.

#4 Afspraken in de stadmaak-omgevingen

In Rotterdam zijn de afgelopen jaren veel verschillende instrumenten bedacht en ingezet ter ondersteuning van particulier initiatief en stadmaken. Denk daarbij aan het Opzoomeren sinds 1994, de Stadsmariniers sinds 2002, burgerbudgetten zoals Groeibriljanten (2004), Groene Duimen (2006), Rotterdam Idee (2007), het Stadsinitiatief (2012-2014), CityLab010 en het werk van de lokale gebiedscommissies en Stadlabs. Deze instrumenten bieden institutionele en vaak ook financiële ondersteuning. De ene keer door een (eenmalige) subsidie, toegekend op basis van specifieke criteria. Een andere keer als specifieke leeromgeving, om te experimenteren met een nieuwe werkwijze. En soms als institutioneel kader waarmee bewoners via een regeling, wet of procedure de herinrichting van een gebied kunnen bijsturen, bijvoorbeeld via de Right to Challenge of tenderprocedures voor openbare gebiedsaanbestedingen. Ook heeft de gemeente stadmakers bijvoorbeeld uitgenodigd om mee te denken en bij te dragen aan de in 2015 gepresenteerde Kaart van de Stad of de in 2017 gepresenteerde Omgevingsvisie. Wie een idee of initiatief heeft dat in dezelfde richting wijst kan voor een gesprek of samenwerking bij de betreffende dienst aankloppen. Daarnaast is er natuurlijk ook het “vrije” stadmaken, dat op initiatief van bewoners en ondernemers gebeurt en relatief losstaat van het beleid en de politiek van de gemeente.

Vaak werken deze instrumenten goed, maar toch ontstaat er soms in de loop van de tijd onduidelijkheid of verwarring over regels, voorwaarden, criteria en omgangsvormen, beslisruimtes, rollen en verwachtingen. Met name de Stadlabs bieden de goede omgeving om hierover met elkaar in gesprek te gaan, en zodoende gezamenlijk meer transparantie en duidelijkheid te ontwikkelen. Dit zal ten goede komen van het onderlinge vertrouwen en de succesvolle samenwerking, en daarmee het stadmaken in Rotterdam verder versterken. Goede afspraken zouden in een Stadmakers-Codex of ethische code gegoten kunnen worden, waarbij het wel belangrijk is om deze per opgave, gebied weer in gezamenlijkheid met elkaar te bepalen. Het gesprek over verwachtingen is namelijk net zo belangrijk als het op papier zetten van afspraken.

#5 Toegankelijkheid en inclusiviteit van de stadmaak-omgevingen

Een vijfde suggestie om het stadmaken in Rotterdam te versterken gaat over bereikbaarheid, toegankelijkheid en inclusiviteit. Want deze is niet optimaal. Bepaalde – goed geïnformeerde – groepen in de Rotterdamse samenleving weten de instrumenten voor stadmaken relatief eenvoudig te vinden. Vaak zijn dit groepen afkomstig uit wijken met een rijke stadmaak-traditie (zoals Rotterdam West), of Rotterdamers met een professionele achtergrond gerelateerd aan stadmaken (architectuur, ontwerper, stedenbouwkundige, ondernemer). Voor bewoners die iets willen in hun wijk, en deze achtergrond niet hebben, is het aanzienlijk moeilijker om te juiste kanalen aan te boren. Ook zijn er wijken waar bijzonder weinig stadmakers activiteiten zijn. Daarmee dreigt een zelf-versterkend probleem: dat stadmaak-initiatieven juist die groep stedelingen bevoordeelt die deze toegangen toch al hebben. Daarnaast kan het verder versterken van de gemeenschapszin onder Rotterdamse stadmakers door frequentere meet-ups en uitwisselingen (suggestie #1) ook nog eens bijdragen aan het ontstaan van een stadmakers-kaste of –bubbel.

Blijvend aandachtspunt is daarom de openheid, toegankelijkheid en inclusiviteit van het stadmaken. Stadmakers zouden zichzelf de vraag kunnen stellen voor welke doelgroepen ze eigenlijk werken. En monitoren wie van hun initiatieven gebruik maken. De gemeente kan zich afvragen of de verschillende ondersteunende instrumenten die zij bieden wel voor alle bevolkingsgroepen even toegankelijk zijn. De gemeenschap van stadmakers (en ook de private en publieke partijen die zich inzetten voor het stadmaken) in Rotterdam zou zich actief kunnen gaan inzetten om hun ervaringen over te dragen naar wijken waar het stadmaken nog niet vanzelfsprekend is.

Conclusie: hou het gesprek over de kernwaarden gaande

Er zijn in Rotterdam veel kansen om het stadmaken verder te versterken in de toekomstige ontwikkeling van de stad. Uit een reeks van gesprekken met Rotterdamse stadmakers (incl. private partijen en betrokken ambtenaren) over de vraag hoe dit te doen, kwamen vijf suggesties naar voren: # 1 Zorg voor uitwisseling en regelmatige meet-ups, # 2 Zorg voor meer politieke verbinding, # 3 Zorg voor meer kennis over waardeontwikkeling en verdienmodellen, # 4 Zorg voor duidelijke afspraken, en # 5 Verbeter de toegankelijkheid en inclusiviteit van het stadmaken. Bij het opvolgen van deze suggesties, is het wel belangrijk dat men de kernwaarden van het stadmaken niet uit het oog verliest.

Kernwaarde: GEDEELDE RUIMTE, GEDEELDE VERANTWOORDELIJKHEID. Stadmaken is een cultuur, die door meerdere partijen en personen in stand moet worden gehouden. De verantwoordelijkheid voor het opvolgen van bovengenoemde suggesties zou daarom ook niet bij één partij moeten liggen, of alleen in het ruimtelijk domein, maar juist door meerdere partijen en in samenwerking moeten worden opgepakt.

Kernwaarde: VIER HET ONVERWACHTE. Het stadmaken ontstond doordat er verschillende nieuwe spelers gebruik wisten te maken van onverwachte ontwikkelingen, waardoor nieuwe mogelijkheden voor de stad en haar bewoners / ondernemers zichtbaar werden op plekken waar dit niet door anderen was voorzien. Het uitwerken van een Stadmakers-codex en het verder expliciteren van afspraken in Stadlabs zou juist dit onverwachte kunnen wegdrücken. Daarom is het belangrijk om in het uitwerken van deze codex ook heel scherp te zijn op datgene wat *niet* wordt vastgelegd, de openheid voor onverwachte acties, nieuwe agenderingen, en nieuwe spelers men wenst te behouden. Afspraken zouden daarom niet zozeer vastgesteld moeten worden, maar juist in een continue gesprek met elkaar levend worden gehouden.

Kernwaarde: ACTIE + VISIE. Het stadmaken kenmerkt zich door acties in het hier-en-nu, voortkomend uit een visie op de toekomst van een gebied, maar tegelijkertijd gericht op snel en concreet resultaat. Schuift het stadmaken steeds meer op naar het politieke veld, en versterkt de verbinding met het ambtelijke domein, dan kan het stadmaken steeds meer op een regulier visietraject gaan lijken. Actie en alternatief moeten leidend blijven in wat de stadmakers doen.

Kernwaarde: BEZIELING EN VERBINDING. Veel stadmakers zijn begonnen met hun activiteiten vanuit een bepaalde bezieling, persoonlijke binding en verantwoordelijkheid die zij voelden met en voor een gebied, de plekken en de mensen. Door het stadmaken te versterken door middel van heldere afspraken, verdienmodellen, ambtelijke en politieke binding, kan het stadmaken haar connectie met die bezieling en verbinding kwijtraken en een “gewone” professionele praktijk van stadsontwikkeling worden. Er is een balans tussen intrinsieke verbondenheid en motivatie enerzijds en vergoeding, financiering en professionalisering anderzijds, en ook deze balans moet onderdeel blijven van gesprek.

Wanneer de Rotterdamse stadmakers zich bewust blijven van deze kernwaarden, kunnen bovengenoemde vijf suggesties optimaal bijdragen aan het versterken consolideren van het stadmaken terwijl tegelijkertijd de dynamiek, het onverwachte, het gedeelde en de openheid van het stadmaken behouden blijft.

Literatuur

Deleuze, G. (1993), *The Fold – Leibniz and the Baroque*, Continuum International Publishing Group, London, New York

Lengkeek, A. (2015), *Stadmakers Rotterdam. Connectiviteit, common grounds, contract*, in: Frank, S., Niemans, J. & Soeterbroek, F. (2015), *Het nieuwe stadmaken, Van gedreven pionieren naar gelijk speelveld*, Trancity Valiz, p. 99-110

Specht, M. (ed.) (2012), *A Community Lover's Guide to Rotterdam*,
<http://www.communityloversguide.org/rotterdam-summary/>

AIR, Architectuur Instituut Rotterdam (2014), *Connectiviteit in Rotterdam*

Frank, S., Niemans, J. & Soeterbroek, F. (2015), *Het nieuwe stadmaken, Van gedreven pionieren naar gelijk speelveld*, Trancity Valiz

Colofon

Dr. ir. Beitske Boonstra is oprichter van het onderzoeks- en adviesbureau *BecomingPlanner* (www.becomingplanner.nl). Vanuit dit bureau richt zij zich op ruimtelijk wordingsprocessen door zelforganisatie, en met name op de rol die persoonlijke drijfveren, karaktereigenschappen, intuïtie en improvisatie hierin spelen. Daarnaast is Beitske wetenschappelijk onderzoeker aan de Universiteit van Gent, AMRP (Afdeling Mobiliteit en Ruimtelijke Planning – www.planning-ugent.be). Haar onderzoek richt zich op burgerinitiatieven in het ruimtelijke domein, coöperatieve vormen van stadsontwikkeling en bijbehorende governance-capaciteiten.

Dit essay kwam tot stand op basis van gesprekken met:

Ines Balkema _ Paul Becht _ Arienne Boelens _ Frank van den Beuken _ Hugo Bongers _ Eva van Breugel _ Marieke Custers _ Els Desmet _ Gabor Everraert _ Sander Hazevoet _ Marieke Hillen _ Hans Karssenbergh _ Patrick van der Klooster _ Lisa Lambert _ Arie Lengkeek _ Jeroen Niemans _ Bas van der Pol _ Arno van Prooijen _ Mattijs van Ruijven _ Petra Rutten _ Frans Soeterbroek _ Marco Stout _ Mark van de Velde _ Piet Vollaard _ Robbert de Vrieze _ Olof van de Wal _ Ties Wols